

İ.B.İsmayılov
doktorant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0009-0007-9043-6754
ismayil.ismayilov.9898@bk.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 06.01.2026

The article was received by editorial board on 06.01.2026

Статья принята к печати 06.01.2026

GLOBAL KAPİTAL BAZARLARINDA FINTECH PLATFORMALARININ INVESTOR DAVRANIŞINA TƏSİRİ

Xülasə

Məqalə global kapital bazarlarında sürətlə inkişaf edən maliyyə texnologiyalarının (FinTech) fərdi investorların qərarvermə prosesinə, risk davranışına və portfel idarəçiliyinə təsirini tədqiq edir. Tədqiqat 2025-ci ilədək olan aktual empirik araşdırmalar və sistemətik ədəbiyyat icmalları əsasında iki əsas FinTech arxetipinin – robo-məsləhətçilərin və Qeymifikasiya olunmuş mobil ticarət tətbiqlərinin investor psixologiyasına təsirini müqayisəli şəkildə təhlil edir. Təhlillər göstərir ki, robo-məsləhətçilər avtomatlaşdırılmış alqoritmlər vasitəsilə portfel diversifikasiyasını artırır, idiosinkratik riskləri azaldır və uzunmüddətli investisiya intizamını təşviq edir. Əksinə, ticarət tətbiqlərindəki Qeymifikasiya elementləri investorlarda "sürü davranışı" və "ifrat özünəinam" kimi davranış qərəzlərini gücləndirərək, sürətli ticarətin artmasına və qısamüddətli spekulyativ risklərin yüksəlməsinə səbəb olur. Məqalənin nəticələri rəqəmsal maliyyə mühitində maliyyə inklüzivliyi ilə investor rifahı arasında balansın qorunması üçün yeni tənzimləmə yanaşmalarının zəruriliyini əsaslandırır.

***Açar sözlər:** fintech, investor davranışı, robo-məsləhətçilər, qeymifikasiya, maliyyə davranışı, kapital bazarları, risk idarəetməsi, mobil ticarət.*

GİRİŞ

Son on ildə global kapital bazarlarında FinTech əsaslı investisiya platformalarının (neobrokerlər, Robo-məsləhətçilər, kriptobirjalar, P2P kreditləmə platformaları və s.) sürətli yayılması investor davranışını köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Bu dəyişikliklər həm texnoloji (mobil tətbiqlərin əlçatanlığı, süni intellekt alqoritmləri), həm də maliyyə qərarlarına təsir edən psixoloji və davranış amilləri ilə əlaqəlidir.

Ənənəvi brokerlər və banklar rəqəmsal kanallara keçdikcə, investorların məlumat əldə etmə sürəti, əməliyyat tezliyi və risk qəbul etmə forması da Əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu kontekstdə xüsusilə robo-məsləhətçilər, Qeymifikasiya olunmuş mobil ticarət tətbiqləri və kriptovalyuta bazarları investor davranışının formalaşmasında mərkəzi rol oynamağa başlamışdır.

TƏHLİL

Maliyyə davranışları və FinTech mühiti

Son illərdə aparılmış sistemətik ədəbiyyat icmalları göstərir ki, rəqəmsal maliyyə mühitində investor qərarlarına təsir edən klassik psixoloji və davranış amilləri öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Həddindən artıq özünə güvən, sürü davranışı, itkidən yayınma, istinad nöqtəsi effekti (anchoring) kimi qərəzlər FinTech platformalarından istifadə şəraitində də investorların qərarvermə prosesində mühüm rol oynayır. Xüsusilə kriptovalyuta bazarları üzrə aparılan empirik tədqiqatlar sosial media siqnallarının təsiri, yüksək qiymət dəyişkənliyi və informasiya qeyri-bərabərliyi fonunda spekulyativ davranışların və sürü effektinin daha da gücləndiyini ortaya qoyur.

FinTech platformaları bir tərəfdən real vaxt rejimində bazar məlumatlarının təqdim edilməsi, analitik alətlərin əlçatanlığı və əməliyyat xərclərinin azalması hesabına informasiya qeyri-bərabərliyinin zəifləməsinə şərait yaradır. Digər tərəfdən isə informasiya axınının həddindən artıq intensivliyi və qısamüddətli qiymət dəyişmələrinin ön plana çıxması investorların uzunmüddətli strategiyalardan uzaqlaşaraq qısamüddətli və spekulyativ qərarlar qəbul etmə ehtimalını artırır [4].

Sistematik ədəbiyyat icmallarının nəticələri göstərir ki, FinTech platformalarından davamlı istifadə niyyəti əsasən istifadənin rahatlığı, qəbul edilən faydalılıq, etibar səviyyəsi və mövcud tənzimləmə mühiti ilə müəyyən olunur. Eyni zamanda, bu amillərin investorların psixoloji xüsusiyyətləri və davranış qərzələri ilə qarşılıqlı təsiri rəqəmsal maliyyə mühitində qərarvermə mexanizmlərinin daha mürəkkəb xarakter daşmasına səbəb olur [7].

Robo-məsləhətçilər və İncə Portfelinin Transformasiyası

Robo-məsləhətçilərin investora davranışına təsiri sadəcə texnoloji bir keçid deyil, həm də portfel idarəçiliyində fundamental struktur dəyişikliyi kimi xarakterizə olunur. Empirik tədqiqatlar sübut edir ki, bu platformalar investorların risk tolerantlığı ilə real investisiya qərarları arasındakı uyğunsuzluğu aradan qaldırmaqda mühüm rol oynayır.

1. Portfelin Riskləşməsi və Diversifikasiya Effekti

Ənənəvi investora, xüsusilə pərakəndə seqmentdə, tez-tez "nağd pulun istifadəsiz qalması" və ya aşağı gəlirli depozitlərdə həddindən artıq vəsait saxlamaq meyili nümayiş etdirirlər. Robo-məsləhətçilərə keçid bu istifadə edilməyən vəsaitlərin kapital bazarlarına axınını sürətləndirir.

Riskli Aktivlərin Artımı: Böyük həcmli bank məlumatları üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, robo-xidmətlərə qoşulduqdan sonra investorların portfelində səhm və istiqraz kimi riskli aktivlərin payı orta hesabla 9,5 faiz bəndi artır [2] [8]. Bu artım, investora risk iştahasının qəfil dəyişməsi ilə deyil, alqoritmin atıl vəsaitləri avtomatik olaraq Müasir Portfel Nəzəriyyəsinə (Modern Portfolio Theory - MPT) uyğun şəkildə bazara yerləşdirməsi ilə izah olunur.

İndeks Fondlarının Dominantlığı: Robo-məsləhətçilər fərdi səhm seçimindən (stock picking) daha çox passiv idarə olunan Birja Ticarət Fondlarına (ETF) üstünlük verirlər. Bu, portfelin diversifikasiya səviyyəsini kəskin şəkildə yüksəldir və fərdi şirkət risklərini minimuma endirir.

2. "Home Bias" Fenomeninin Azaldılması

Maliyyə davranışında geniş yayılmış "Home Bias" – yəni investorların yalnız öz ölkələrinin aktivlərinə investisiya etmə meyili – qlobal diversifikasiyanın qarşısını alan əsas maneələrdən biridir.

İnsan məsləhətçilərdən və ya fərdi qərarlardan fərqli olaraq, robo-alqoritmlər coğrafi sərhədlərə qarşı "kor"dur. Onlar aktivləri ölkə mənsubiyyətinə görə deyil, qlobal bazar kapitalizasiyası və korrelyasiya əmsallarına görə bölüşdürürlər [10].

Nəticədə, robo-istifadəçilərin portfellərində beynəlxalq aktivlərin payı artır, bu da yerli bazar şoklarına qarşı portfelin dayanıqlığını təmin edir [3].

3. Volatilliyin İdarə Edilməsi və Sharpe Əmsalı

Robo-məsləhətçilərin ən böyük töhfəsi riskin kəmiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasında müşahidə olunur. İnsan emosiyalarının investisiya prosesindən kənarlaşdırılması portfelin səmərəliliyini artırır:

İdiosinkratik Riskin Azalması: Fərdi investora tez-tez bir neçə "populyar" səhmə (məsələn, texnologiya nəhənglərinə) fokuslanaraq lazımsız idiosinkratik (spesifik) risk daşıyırlar. Tədqiqatlar göstərir ki, robo-platformalar bu konsentrasiyanı ləğv edərək idiosinkratik riski 25–30% azalda bilir.

Ümumi Volatillik və Sharpe Əmsalı: Portfelin ümumi volatilliyində qeydə alınan 15–16%-lik azalma, eyni gəlirlilik səviyyəsində daha az risk daşınması deməkdir. Bu, riskə düzəliş edilmiş gəlirliliyi (Sharpe ratio) əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır. Alqoritmik rebalanslaşdırma (rebalancing) bazarın dalğalanmaları zamanı emosional satışların qarşısını alaraq bu sabitliyi qoruyur.

4. İncə Profili və Texnoloji Etibar

Maraqlı bir davranış paradoksu ondan ibarətdir ki, robo-məsləhətçilərdən istifadəyə meyillilik yalnız "yeni başlayanlar"la məhdudlaşmır.

Subyektiv Maliyyə Təcrübəsi: Özünü maliyyə sahəsində savadlı hesab edən investorlar (subyektiv biliyi yüksək olanlar) robo-məsləhətçilərə daha çox etibar edirlər. Bu, "Alqoritmik Qiymətləndirmə" (Algorithm Appreciation) nəzəriyyəsi ilə izah olunur: məlumatlı investorlar alqoritmin emosional səhvlərdən az olduğunu və tranzaksiya xərclərini optimallaşdırdığını daha yaxşı dərk edirlər.

Hibrid Modellərə Keçid: 2025-ci il tendensiyaları göstərir ki, tam avtomatlaşdırılmış xidmətlərlə yanaşı, insan nəzarətinin olduğu hibrid modellər, yüksək kapitalla malik investorlar arasında etibarın (trust) formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Xülasə olaraq, robo-məsləhətçilər sadəcə texniki bir vasitə deyil, investorları "spekulyativ oyunçu" statusundan "sistemli investor" statusuna keçirən davranış nizamlayıcısı funksiyasını yerinə yetirir.

Mobil/Qeymifikasiya olunmuş ticarət tətbiqləri

2020 ci ildən sonra geniş yayılan mobil broker tətbiqlərinin dizaynında Qeymifikasiya elementlərinin (konfetti animasiyaları, badge və achievement-lər, push bildirişləri, "leaderboard"lar) istifadəsi ticarət tezliyini və risk meyilliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. 2024-cü ilə aid eksperimental tədqiqatlar və tənzimləyici qurumların hesabatları belə digital engagement praktikasının əməliyyat sayını, alınan risk səviyyəsini və qısa-müddətli spekulyativ mövqeləri artırdığını, bunun isə bəzi investor qruplarında maliyyə rifahına zərər vura biləcəyini göstərir.

ABŞ mobil brokerləri üzrə 17 böyük brokerin 142 Qeymifikasiya funksiyasının tətbiqini izləyən 2024 cü il empirik işi göstərir ki, Qeymifikasiya retail ticarət həcmi artırır, lakin intraday gəlirliliyi zəiflədir və gəlir volatilliyini yüksəldir; digər sözlə, aktivlik artır, amma strategiya daha "səs-küylü" və az səmərəli olur. Buna baxmayaraq, tədqiqat həm də göstərir ki, Qeymifikasiya nəticəsində retail order flow un "toxicity" səviyyəsi azalır, yəni əks tərəf üçün daha az zərərli olur və bu, bazar likvidliyi və qiymət kəşfi baxımından müəyyən müsbət təsirlər yarada bilər.

Müqayisəli baxış: Robo-məsləhətçilər vs Qeymifikasiya olunmuş tətbiqlər

Robo-məsləhətçilər və Qeymifikasiya olunmuş mobil tətbiqlər investor davranışına fərqli mexanizmlərlə təsir göstərir. Robo-məsləhətçilər alqoritmik portfel optimallaşdırması, avtomatik balanslaşdırma və uzunmüddətli passiv investisiya strategiyalarını təşviq etdiyi halda, Qeymifikasiya olunmuş tətbiqlər daha çox qısamüddətli, emosional və sürətli ticarəti stimullaşdırır [6] [9].

Aşağıdakı cədvəl qlobal kapital bazarlarında bu iki FinTech arxetipinin investor davranışına əsas təsir istiqamətlərini xülasə edir:

Cədvəl 1

FinTech arxetiplərinin investor davranışına əsas təsir istiqamətləri		
Xüsusiyyət	Robo-məsləhətçilər	Qeymifikasiya olunmuş ticarət tətbiqləri
Əsas fokus	Uzunmüddətli portfel idarəçiliyi və diversifikasiya	Qısamüddətli ticarət aktivliyinin artırılması
Risk davranışı	Riskli aktivlərin payı artır, lakin ümumi portfel volatilliyi və idiosinkratik risk azalır	Risk meyli və "lotereya tipli" aktivlərə maraq artır, gəlir volatilliyi yüksəlir
Ticarət tezliyi	Alış əməliyyatlarında artım, lakin ümumilikdə strategiya daha strukturlaşdırılmışdır	Əməliyyat tezliyi əhəmiyyətli dərəcədə artır, həddən artıq ticarət riski yüksəlir
Davranış qərəzlərinə təsir	Sürü davranışı və trend chasing zəifləyir, diversifikasiya artaraq bəzi qərəzləri yumşalda bilər	Overconfidence, sensation seeking və herding kimi qərəzləri gücləndirə bilər
Maliyyə savadlılığına təsir	Maliyyə savadlılığını qismən kompensasiya edir, təcrübəsiz investor üçün strukturlaşdırılmış həll təqdim edir	Aşağı maliyyə savadlılığı fonunda impulsiv və spekulyativ qərarları asanlaşdırır

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qlobal trendlər və tənzimləmə perspektivi

2020-2025-ci illər maliyyə bazarlarında “Böyük Rəqəmsal Miqrasiya” dövrü kimi xarakterizə olunur. Sistemli icmallar göstərir ki, FinTech qəbulu qlobal bir fenomen olsa da, onun kapital bazarlarına və investor davranışına təsiri coğrafi və iqtisadi kontekstdən asılı olaraq kəskin fərqlənir.

1. Regionlar üzrə FinTech Qəbulunun Asimmetriyası

Qlobal Şimal (İnkişaf etmiş bazarlar) və Qlobal Cənub (İnkişaf etməkdə olan bazarlar) arasında FinTech-in rolu fərqli paradigmalara əsaslanır:

İnkişaf etmiş bazarlar (ABŞ, Qərbi Avropa, Yaponiya): Bu regionlarda FinTech, əsasən, mövcud investor bazasının “re-platforminqi” (re-platforming) funksiyasını yerinə yetirir. Burada robo-məsləhətçilər və neobrokerlər ənənəvi bankçılıq xidmətlərindən yorulmuş, lakin artıq maliyyə savadlılığı olan investorlar üçün xərclərin optimallaşdırılması və istifadəçi təcrübəsinin (UX) yaxşılaşdırılması vasitəsidir. Bazarın doyma həddinə çatması səbəbindən burada əsas rəqabət “sıfır komissiya” və süni intellekt əsaslı fərdiləşdirilmiş məsləhət xidmətləri üzərində qurulub.

İnkişaf etməkdə olan bazarlar (Cənub-Şərqi Asiya, Latın Amerikası, Afrika): Bu regionlarda FinTech “sıçrayış” (leapfrogging) effektini reallaşdırır. Ənənəvi bank infrastrukturunu zəif olan ölkələrdə mobil FinTech tətbiqləri əhalini birbaşa kapital bazarlarına bağlayır. Məsələn, Braziliya və İndoneziyada milyonlarla insan heç vaxt fiziki bank filialına getmədən birbaşa smartfon vasitəsilə səhm və ya kriptovalyuta bazarına daxil olur. Bu, maliyyə inklüzivliyini artırsa da, maliyyə savadlılığı aşağı olan geniş kütlənin yüksək riskli aktivlərlə üz-üzə qalması sistemik riskləri artırır [5].

2. Gamifikasiya və “Rəqəmsal Cəlbətmə Təcrübələri”nin (DEP) Tənzimlənməsi

2024-2025-ci illərdə tənzimləyici orqanların (ABŞ-da SEC, Avropada ESMA) əsas hədəfi ticarət tətbiqlərində istifadə olunan aqressiv psixoloji fəndlərdir [1] [11]. Tənzimləyicilər artıq bu məsələyə sadəcə “istifadəçi interfeysi” kimi yox, investorun qərarına manipulyativ müdaxilə kimi baxırlar:

“Dark Patterns” (Qaranlıq Modellər) ilə Mübarizə: Tətbiqlərin konfetti partlayışları, liderlər lövhəsi (leaderboards) və ya “təbrik” animasiyaları vasitəsilə ticarəti oyuna çevirməsi (gamification) sərt tənqid olunur. Tədqiqatlar göstərir ki, bu elementlər dopamin ifrazını stimullaşdıraraq investorları “overtrading”ə (həddindən artıq ticarət) və impulsiv qərarlara sövq edir.

Yeni Tənzimləmə Çərçivəsi: Tənzimləyicilər “Digital Engagement Practices” (DEP) qaydaları üzərində işləyirlər. Bu qaydalar brokerlərdən tələb edir ki, tətbiq dizaynı investorun maraqlarına zidd olmamalıdır. Məsələn, mürəkkəb opsiyon ticarətinin bir “klik”lə əlçatan olması və ya riskli aktivlərin vizual olaraq daha cəlbedici təqdim edilməsi məhdudlaşdırılır.

3. Robo-Məsləhətçilər: "Qara Qutu" Problemi və Alqoritmik Etika

Robo-məsləhətçilər sahəsində tənzimləmə fokusu 2025-ci ilə doğru “əlçatanlıqdan” “məsuliyyətə” doğru dəyişmişdir:

Alqoritmik Şəffaflıq (Explainable AI): Əsas problem “Black Box” (Qara Qutu) riskidir – yəni süni intellektin niyə məhz bu portfeli seçdiyini izah edə bilməməsi. Tənzimləyicilər tələb edir ki, alqoritmlər sadəcə nəticə verməməli, həm də qərarın məntiqini investora izah edə bilməlidir (XAI – Explainable AI).

Uyğunsuzluq Riski (Mis-selling): Alqoritmin investorun risk profilini düzgün qiymətləndirməməsi nəticəsində ona uyğun olmayan məhsulun satılması riski aktualdır. Avtomatlaşdırılmış KYC (Müştərini Tanı) proseslərinin səthliliyi bəzən konservativ investorların yüksək riskli portfellərə yönləndirilməsinə səbəb olur.

Data Məxfiliyi və Qərəzlilik: Süni intellekt modellərinin tarixi məlumatlar üzərində öyrədilməsi, keçmişdəki bazar bərabərsizliklərini və ya sosial qərəzləri (bias) yeni qərarlara köçürə bilər. Avropa İttifaqının “Süni İntellekt Aktı” (EU AI Act) kimi sənədlər maliyyə alqoritmlərini “yüksək riskli” kateqoriyaya daxil edərək, onların auditini və qərəzsizliyini məcburi edir.

Nəticə etibarilə, tənzimləmə mühiti reaktiv yanaşmadan (hadisə baş verəndən sonra cəzalandırma) proaktiv yanaşmaya (dizayn mərhələsində risklərin qarşısının alınması) keçid edir. Məqsəd innovasiyanı boğmaq deyil, texnologiyanın investorun zəifliklərindən istifadə etməsinin qarşısını almaqdır.

NƏTİCƏ

Qlobal kapital bazarlarında FinTech platformalarının yüksəlişi investor davranışının strukturunu köklü şəkildə dəyişdirərək həm yeni imkanlar, həm də yeni risklər formalaşdırmışdır. Robo-məsləhətçilər və analogi alətlər diversifikasiya, xərclərin azalması və daha nizamlı uzunmüddətli investisiya strategiyalarını təşviq etdiyi halda, Qeymifikasiya olunmuş mobil ticarət tətbiqləri daha çox qısamüddətli spekulativ aktivlik, risk meyli və gəlir volatilliyinin artması ilə assosiasiya olunur.

Müqayisəli təhlil göstərir ki, FinTech-in investor davranışına təsiri vahid istiqamətli deyil; nəticə platformanın dizaynına, tətbiq olunan digital engagement praktikalarına, investorun maliyyə savadlılığına və tənzimləmə mühitinə əsaslı şəkildə bağlıdır. Bu səbəbdən siyasətçilər və tənzimləyicilər üçün əsas çağırış FinTech innovasiyalarının inklüzivlik və səmərəlilik üstünlüklərini qorumaqla, davranış risklərini minimuma endirən, şəffaf, məsuliyyətli və investor-mərkəzli tənzimləmə çərçivələri formalaşdırmaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Cognitive biases, robo-advisor and investment decision psychology. (2025). Acta Psychologica. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0001691825003610>
2. Əliyev, T.H., & Kərimova, S.R. (2021). Azərbaycanca rəqəmsal bankçılığın inkişafı və maliyyə davranışlarına təsiri. Azərbaycan İqtisad Jurnalı, 3, 91–104.
3. Əsədov, F. M. (2020). Davranışsal maliyyə nəzəriyyəsi və investor qərarlarının psixoloji aspektləri. Elmi Əsərlər (İqtisadiyyat seriyası), 2, 55–67.
4. Factors shaping FinTech adoption: A systematic review, key insights and future research agenda. (2025). Information Discovery and Delivery. <https://doi.org/10.1108/IDD-04-2025-0098>
5. Financial Conduct Authority. (2021). Digital engagement practices: Trading apps experiment (Research Note). <https://www.fca.org.uk/publication/research-notes/research-note-digital-engagement-practices-trading-apps-experiment.pdf>
6. Freibauer, J., Rieger, M.O., & Grawert, A. (2024). The effects of trading apps on investment behavior over time. European Journal of Finance. <https://papers.ssrn.com/abstract=4953621>
7. Hüseynova, N.L. q. (2023). Rəqəmsal maliyyə texnologiyalarının investor davranışına təsiri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Əsərləri, 12(2), 45–58.
8. Loos, B., Previtero, A., Scheurle, S., & Hackethal, A. (2020). Robo-advisers and Investor Behavior.
9. Ngo, P., & Nguyen, T. (2023). FinTech adoption and continuous usage intention: A systematic review. Journal of FinTech and Digital Finance. doi:10.7903/cmr.23599
10. Quliyev, R.A., & Məmmədov, E.S. (2022). Davranışsal maliyyə kontekstində fərdi investor qərarlarının formalaşması. İqtisadiyyat və Menecment Problemləri, 4, 73–85.
11. <http://www.fca.org.uk/publication/research-notes/research-note-digital-engagement-practices-trading-apps-experiment.pdf>

I.B.İsmayilov

*PhD student, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0009-0007-9043-6754*

The impact of fintech platforms on investor behavior in global capital markets

Abstract

This article examines the impact of rapidly developing financial technologies (FinTech) on individual investors' decision-making processes, risk behavior, and portfolio management in global capital markets. Based on up-to-date empirical studies and systematic literature reviews up to 2025, the research conducts a comparative analysis of the effects of two main FinTech archetypes—Robo-advisors and gamified mobile trading applications—on investor psychology. The analysis demonstrates that Robo-advisors, through automated algorithms, enhance portfolio diversification, reduce idiosyncratic risks, and promote long-term investment discipline. In contrast, gamification elements embedded in trading applications intensify behavioral biases such as herding behavior and overconfidence, leading to overtrading and heightened short-term speculative risks. The findings of the article substantiate the need for new regulatory approaches to maintain a balance between financial inclusion and investor welfare in the digital financial environment.

Keywords: *fintech, investor behavior, robo-advisors, gamification, behavioral finance, capital markets, risk management, mobile trading.*